

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

U.I.Nosirova, L.A.Ernazarova	
Nasriy matnlardagi sintaktik-stilistik figuralarning pragmatik jihatlari.....	212
O.I.Yadgarova	
Shaxsni o'rganishda proyektiv metodikalarning afzalliklari tahlili	216
O.M.Xalimova, A.A.Xusanov	
Ovoz buzilishlari: ovoz buzilishlarini turlari va kelib chiqish sabablari	221
D.X.Turdiboev	
O'quvchilarning matematik savodxonligini oshirishda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini ahamiyatlilik darajasi.....	224
Sh.D.Ismoilov	
O'smir yoshdagi o'g'il bolalarni hayotga tayyorlash kompetensiyasini shakllantirishning tamoyillari	227
S.A.Yaxyayeva	
Yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning tarixiy zaruriyati va mafkuraviy asoslari.....	231
B.B.Nizomova, O.T.Sobirov, G.G'.Xomidova	
Maktab 7-sinf biologiya darsligidagi "Bakteriyalar. Protistalar. Zamburug'lar" mavzusida tabiiy fanlar integratsiyasini ta'limdagi ahamiyati	236
G'.B.Samatov.S.Mo'minjonov	
Ikki atomli gazlarda tebranma-ilgarilanma energiya almashinish ehtimolligini hisoblash.....	248
X.R.Saidova	
Ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini nazorat qilish va baholash mexanizmlari.....	254
J.B.Hamraqulov	
Talabalarda ekologik axloqiy kompetentlikni shakllantirish imkoniyatlari	259
Sh.H.Yusupaliyeva	
Texnik oliy o'quv yurtlarida chet til darslarini tashkillashtirishda o'g'zaki nutq kompetensiyasini samarali qo'llash usullari.....	263
X.R.Umarov	
O'quvchilarda jinoyat va jazo tushunchalariga doir bilimlarni rivojlantirish ijtimoiy zarurat sifatida	266
X.M.Madazimov	
Bir hikoya talqinida bosh qahramon qiyofasi	274
B.T.Yunusaliyev	
Modus kategoriyasining modallilikni o'rganishdagi ahamiyati.	277
K.I.Qosimov	
Abdulla Qodiriy – XX asr geniysi	280
M.A.Xusanova, M.A.Xusanova	
Somatik kodlar tadqiqiga doir	287
M.O.Rahimova	
O'zbek tilida leksik nomemalar.....	290
N.S.Qobilova, M.T.Hojiyeva	
Umumiy taqiqlovchilar va ularning komponentlari.....	293
A.M.Rasulova	
To'siqsizlik munosabatining jahon tilshunosligida o'rganilishi	297
Z.V.Alimova, U.A.Soxibova	
Frazeologik birliklar va ularning semantik tahlili.....	300
I.I.Akramov	
Aforizmlarni pragmatik tushunish aspektlari	305
B.A.Yunusova	
Kombinator leksikografiya – tilshunoslikning nazariy va amaliy asosi.....	310
Z.H.Usmonova	
Rey Bredberning "Marsga Hujum" ("the martian chronicles") asari bilvosita tarjimasida tarjima usullari va o'ziga xos xususiyatlari	315
A.M.Mamarasulov	
Osmon va yer tushunchalarining qiyosiy semantik tadqiqi.....	319
L.X.Badalova	
Ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatishda storytelling yondashuvining ahamiyati	322

MODUS KATEGORIYASINING MODALLILIKNI O'RGANISHDAGI AHAMIYATI
ВАЖНОСТЬ КАТЕГОРИИ МОДУСА В ИЗУЧЕНИИ МОДАЛЬНОСТИ
THE IMPORTANCE OF THE MODUS CATEGORY IN THE STUDY OF MODALITY

Yunusaliyev Boburxon To'liqinjon o'g'li¹

¹Yunusaliyev Boburxon To'liqinjon o'g'li

– Farg'ona davlat universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada modusning turli kategoriyalari va ularning modallik tushunchasini o'rganish uchun anglatadigan ma'nolari muhokama qilinadi. Qayd etilishicha, «modus» kategoriyasi «modallik» kategoriyasidan ancha kengroqdir. Bu modusning uch toifaga bo'linganligi bilan bog'liq: aktualizatsiya, kvalifikatsiya va sotsial. Modallik esa, o'z navbatida, modusning aktualizatsiya toifasiga kiradi.

Аннотация

В этой статье обсуждаются различные категории модусов и их значения для изучения концепции модальности. Отмечается, что категория «modus» значительно шире категории «модальность». Это связано с тем, что модус делится на три категории: актуализация, квалификация и социальная. А модальность, в свою очередь, подпадает под категорию актуализации модуса.

Abstract

This article discusses the different categories of Modus and their meanings to study the concept of modality. It is noted that the category "modus" is much wider than the category "modality". This is due to the fact that modus is divided into three categories: actualization, qualification and social. The modality, on the other hand, belongs to the actualization category of the modus.

Kalit so'zlar: modus, modallik kategoriyasi, obyektiv/subyektiv modallik, muallif modalligi, modal qiymatlar.

Ключевые слова: модус, категория модальности, объективная/субъективная модальность, авторская модальность, модальные значения.

Key words: modus, modality category, objective/subjective modality, author's modality, modal values.

KIRISH

Tilshunos Charlz Balli nutq nazariyasini ishlab chiqishda gapni ikkita alohida elementga bo'lish mumkinligini ta'kidladi. Birinchi element - asosiy mazmun (diktum) va ikkinchi element - taqdim etilgan faktlarning individual bahosi (modus). Lotin tilidan chiqqan atamalar, diktum va modus, oxir-oqibat tilshunoslikda hukmning obyektiv va subyektiv qismini bildirish uchun ishlatila boshlandi. Til tizimida o'rganilayotgan obyektни izchil aniqlash umumiy tushunish uchun juda muhimdir [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu izlanishlarning asosiy vazifasi "modus" va "modallik" kabi tushunchalarni tavsiflash, modus kategoriyalarini batafsilroq tavsiflash va ularning modallikni tavsiflash jarayonida ahamiyatini aniqlashdir. Agar "modus" tushunchasi haqida gapiradigan bo'lsak, u birinchi navbatda hukmning tarkibiy aspektini amalga oshirish uchun javobgar bo'lgan vositadir. "Modallik" - semantik-sintaktik sohaning ishlashi uchun mas'ul bo'lgan semantik kategoriya. Bu kategoriyalarning ikkalasi ham murakkab va ularning tabiati ko'p qirrali, shuning uchun grammatik nazariyada ko'plab talqinlar mavjud. V. Z. Panfilov o'z tadqiqotida shunday ta'kidlagan edi: "Ehtimol, modallik kategoriyasi haqida juda ko'p turli va qarama-qarshi qarashlar bildirilgan alohida ma'nolarning lingvistik tabiati va tarkibi haqida boshqa kategoriya yo'qdir". Modallik ifodaning mantiqiy shakli bo'lgani uchun modallik mantiqda o'z aksini topadi. Hukm qilishning universal formulasi mavjud va ular quyidagicha ifodalanadi: predikat va hukmning subyetki. Bu yerda subyekt - asosiy hukmning predmeti, predikat esa hukm predmeti haqidagi fikrlardir. Ya'ni, birinchi va ikkinchi o'rtasida to'plam hosil bo'ladi. Mantiqiy modalliklarga mulohaza, baholash va maqsadga muvofiqlik qiymatlari kiradi. Demak, modallikning grammatik o'zagi mantiqiy modalliklar ma'nolari hamda lisoniy maylning shakli bilan bog'lanishi hisoblanadi. Lingvistik modallik kontseptsiyasining **periferiyasi** matn mazmuni va hajmini aniqlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi [2]. Modallik mantiqi an'anaviy tarzda, modal operatorlarni o'z ichiga olgan fikrlash strukturasi o'rganuvchi mantiqiy tizim sifatida ta'riflanadi.

NATIJALAR

Modal operatorlarning xilma-xilligi juda ko'p bo'lib, ular atletik, epistemik, deontik, mantiqiy, vaqtinchalik, aksiologik, induktiv, o'zgarishlar modalligi sinflariga bo'linadi, shuningdek tashqi va ichki modallikni ajratadi. Hozirgi vaqtda "modus" va "modallik" tushunchalarini tarixiy sharoitda qo'llash targ'ib qilinmayapti, chunki refleksli sinonimik modul mavjud bo'lmaganligi uchun ham zamonaviy tilshunoslikda borliqning yaxlitligi haqidagi tafakkurning o'jizligi, modal tafakkur an'analarining uzluksizligi to'g'risida g'oyalar mavjud emas. Shuni qiyinki, borliq haqidagi ta'limotning axloqiy asoslarga ega bo'lishi va ayni paytda nafaqat "modus" atamasi bilan ishlashi mumkinligidir[3].

Ushbu maqolada muhokama qilinadigan asosiy atamalar o'zaro bog'liq, ammo "modallik" atamasi "modus" dan shakllanadigan boshlang'ich elementdir. Umumiy tilshunoslikda modallik tushunchasidan foydalanish odatiy holdir, chunki u aniq grammatik ma'noga ega bo'lib, tilning grammatik, leksik va sintaktik darajasida turli modal birliklar tomonidan amalga oshiriladi.

Modallik mavzusiga bag'ishlangan ko'plab ilmiy maqolalar mavjud, ammo bu kontseptsianing mohiyatini to'liq tushunish uchun qadimiyroq manbalarni ko'rib chiqish kerak. "Modus" va "modallik" tushunchalari barcha gumanitar fanlarda qo'llaniladi. Shunga qaramay, ularning semantik invariantini aniqlashga urinishlar hali amalga oshirilmagan. Ushbu tushunchalarning ilmiy nutqda qo'llanilishi tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning uslubiy salohiyati hozirgi kunga qadar ochib berilmagan, chunki modallikning asl mohiyati haqidagi g'oya to'liq ishlab chiqilmagan.

Modusning uchta toifasini ajratib ko'rsatish odatiy holdir: modusning aktualizatsiya kategoriyasi xabarning voqelikka munosabatini ifodalaydi; modusning kvalifikatsiya kategoriyasi so'zlovchining voqealar va ular haqidagi ma'lumotlarga munosabatini ifodalaydi; modusning sotsial kategoriyasi - so'zlovchining suhbatdoshga munosabatining ifodasi: norasmiy yoki rasmiy. So'zlovchining suhbatdoshga munosabatiga qarab tenglik, "yuqoridan pastga", "pastdan yuqoriga" kabi holatlar farqlanadi.

Modusning aktualizatsiya kategoriyasiga quyidagilar o'z ichiga oladi:

Modallikning voqealarning haqiqatligiga qarab:

- reallik/noreallik modalligi.

Muvofiqlik yoki nomuvofiqlik modalligi quyidagi semantik turlarga bo'linadi:

- zarurat va majburiyat modalligi (debitativ modallik);

- mumkinlik va imkonsizlik modalligi (potensial modallik);

- faraz qilingan (gipotetik) modallik;

- rag'batlantiruvchi (imperativ) modallik;

- niyat modalligi (qasddan foydalanish modalligi);

- istak-xohish (optiv) modallik.

Modusning kvalifikatsiya kategoriyasiga quyidagilar kiradi:

- avtorizatsiya - bu axborotning xabar manbalari nuqtai nazaridan kvalifikatsiyasi;

- qat'iylik - bu uning ishonchlilik darajasi bo'yicha ma'lumotlarning kvalifikatsiyasi.

- baholash - so'zlovchining pozitiv mazmunga ijobiy yoki salbiy munosabatini ifodalash; muayyan parametrlar bo'yicha vaziyatni, shaxsni, mavzuni umumiy baholash [5].

MUHOKAMA

Aristotel davridan boshlab ma'lum tushunchani so'z yordamida ifodalash usuli sifatida modus tushunchasini o'rganishga alohida ahamiyat berilgan. Tilshunoslarning keyingi tadqiqotlarida bu tushuncha turdosh ma'nolarga ega bo'lib, o'z mohiyatini kengaytirdi.

Mantiqda modallik xususiyatlarini tavsiflovchi asosiy nazariya Kant nazariyasi hisoblanadi. U modallik qat'iy, apodiktik va muammoli hukmlardan iborat deb hisoblagan. Ko'plab tilshunoslar, filologlar va filologlar "modallik" va "modus" tushunchalari bilan qiziq boshlaganlaridan so'ng, bu nazariya grammatikada fundamental bo'lib qoldi.

Zamonaviy jamiyatda V.V.Vinogradovning tadqiqotlari modallik kategoriyasini modal ma'noning ikki turiga bo'lish imkonini berdi: modallikning obyektiv ma'nosi va modallikning subyektiv ma'nosi.

Obyektiv modallik-bu gapning majburiy xususiyati bo'lib, u so'z mazmunining so'zlovchiga bog'liq bo'lmagan haqiqatga bo'lgan munosabatining ifodasi sifatida tushuniladi. Obyektiv modallik qiymatiga haqiqat qiymati kiradi (haqiqiy/haqiqiy emas).

Ikkinchi turkum subyektiv modallik bo'lib, u so'zlovchining aytilayotgan narsaga, ya'ni gap mazmuniga munosabatini ifodalaydi. "Subyektiv modallikning semantik doirasi Obyektiv modallikning semantik doirasiga qaraganda kengroqdir." Subyektiv modallik kategoriyasi mazmunining tarkibiy qismlari bo'lgan qiymatlar kelib chiqishi jihatidan har xildir. Subyektiv modallikning semantik asosini baholash tushunchalari, jumladan, nafaqat xabarning mantiqiy ma'nolarini, balki turli xil hissiy reaksiyalarni ham tashkil qiladi [4].

"Modallik" tushunchasi nutq, baholash, bilish, fikr yuritish uslubini qamrab oluvchi juda keng kategoriyadir. Ya'ni modallik nafaqat turli shakllarning modal baholovchi qadriyatlariga, balki o'quvchida paydo bo'ladigan his-tuyg'ularga ham asoslanadi. Bu bir-biri bilan chambarchas bog'langan va turli lingvistik vositalar orqali uzatiladigan emotsionallik va ekspressivlikni anglatadi. Baholashning kontseptual kategoriyalari va semantik nutq xususiyatlari majmuasi nolingvistik voqelik bilan bog'liq bo'lganligi sababli, obyektiv va subyektiv modallikni o'rganish uchun "baholash", "ekspressivlik" va "emosionallik" tushunchalarini batafsilroq o'rganish kerak bo'ladi.

XULOSA

Shunday qilib, zamonaviy jamiyatda "modus" va "modallik" tushunchalari o'rtasida aniq chegara yo'qligini aytishimiz mumkin. Ushbu tushunchalar bir jarayonning tarkibiy qismlari bo'lib, ularni o'rganish bir necha asrlar davom etadi va nazariyalarning formulalari har safar to'ldiriladi va o'zgartiriladi. "Modus" va "modallik" tushunchalari eng kam ma'no aniqligiga ega, chunki bu tushunchalarning metodologiyasi bir necha asrlar davomida o'rganilgan, ammo hozirgacha ushbu semantik kategoriyalarni tushuntiruvchi yagona tushuncha olinmagan. "Modus" va "modallik" atamalariga aniqlik kiritish uchun ulardan fanda ongli va to'liq foydalanishni tahlil qilish kerak, bundan tashqari, "modus" va "modallik" tushunchalarining ishlashini ta'minlash uchun bir xil ildizning boshqa atamalarini ko'rib chiqish, bu atamalarning ba'zi bir boshlang'ich semantik asoslarini aniqlash kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Гетьман, З. А. Модальность как общетекстовая категория // Вестник. Московского университета. – 2017. – No2. – С. 23-34.
2. Зененко, Н. В. Понятие категории модальности в структуре языка // Вестник. Лингвистика в публицистике. – 2019. – No 17. – С. 106-112.
3. Wierzbicka, A. The semantics of modality. // Journal of General Linguistics. – 2015. – Vol. 21, No. 8. – P. 26
4. Calbert, J. P. Modality and Case English Grammar. – London: Routledge, 2012. – P. 42-49.
5. Бондаренко, В. Н. Различные виды модальных значений и их выражение в языке. – М.: Маяк, 2010. – С. 135-141.